

Arkeologisk utredning

MÄLBY

inför planerad småhusbebyggelse på del av fastigheten Mälby 1:1, Hedemora socken och kommun, Dalarna

A RKEOLOGISK RAPPORT

2008:11

Dalarnas museum

Arkeologisk utredning

MÄLBY

inför planerad småhusbebyggelse på del av
fastigheten Mälby 1:1, Hedemora socken och
kommun, Dalarna

Eva Carlsson
Anna Lögdqvist

ARKEOLOGISK RAPPORT

2008:11

Dalarnas museum

Renritning: Eva Carlsson, Anna Lögdqvist

Form: Anna Lögdqvist

Vinjett: Sven-Olof Gudmunds

Omslag: Utdrag ur storskifteskartan över Mälby från tidigt 1800-tal, utredningsområdet är markerat med rött (LMV U17-73:2).

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriverket Gävle 2006. Medgivande MS2006/02203

© Dalarnas museum 2008

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2008

ISSN 1400-8815

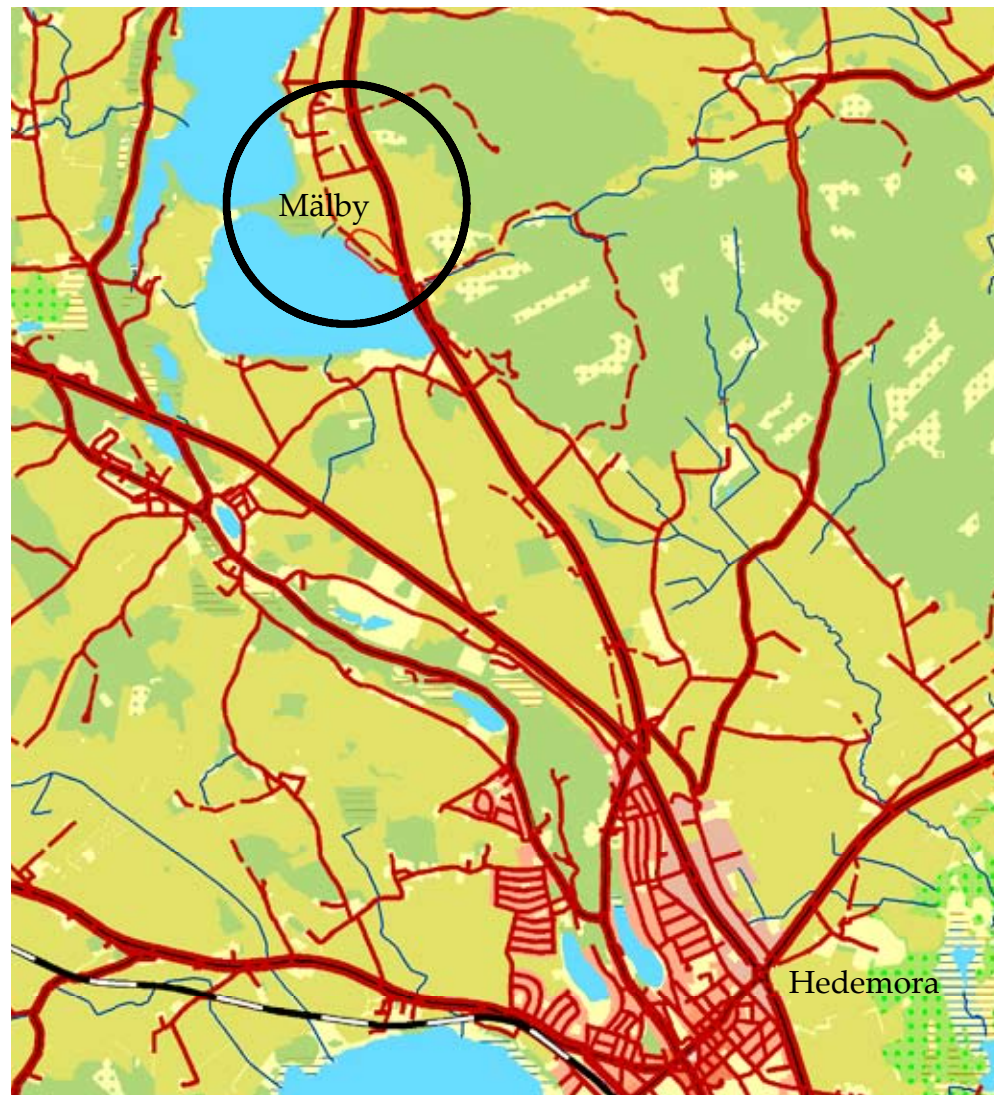
Innehåll

Inledning	5
Utredningsområdet	6
Syfte.....	6
Metod.....	6
Utredningen.....	8
Arkivstudier.....	8
Kartanalys	8
Fördjupad fornminnesinventering.....	9
Konsekvenser.....	10
Sammanfattning	11
Referenser.....	11
Arkiv	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12
Teckenförklaring till de historiska kartorna.....	12

Inledning

Med anledning av planerad småhusbebyggelse på del av fastigheten Mälby 1:1, Hedemora socken och kommun, Dalarna, genomförde Dalarnas museum en arkeologisk utredning i enlighet med länsstyrelsens beslut, dnr 431-8835-07.

Figur 1. Mälby ligger på östra sidan om sjön Vigen, inom den svarta cirkeln, ca 5 km NNV om Hedemora centrum. Skala 1:50 000.

Utredningsområdet

Mälby ligger på den östra sidan om sjön Viggen, ca 5 km NNV om Hedemora centrum (figur 1). Utredningsområdet var beläget strax söder om bebyggelsen i Mälby och omfattades av en ca 4,2 ha stor yta, exklusive den del som berörde vattnet (figur 2). Större delen av utredningsområdet utgjordes av sydvästsluttande odlingsmark beläget kring 110-117 m.ö.h. Resterande del bestod av en lövskogsbevuxen, brant sluttning ner mot sjön Viggen, på nivåer mellan 106-110 m.ö.h. Genom området löper en äldre brukningsväg, denna ligger i kanten av odlingsmarken, ovanför den branta sluttningen ner till sjön. Invid sjöstranden, strax utanför den sydöstra delen av området, finns två fritidstomter.

Syfte

Den arkeologiska utredningens syfte var att klargöra förekomsten av fasta fornlämningar inom det aktuella området, samt att bilda underlag för eventuella fortsatta arkeologiska åtgärders inriktning och omfattning.

Metod

Utredningen omfattade arkivstudier, kartanalys och en fördjupad fornminnesinventering. Vid behov skulle även en söschaktsgrävning utföras, denna utfördes emellertid aldrig och därför beskrivs inte metoden närmare.

Arkivstudierna var begränsade och syftade främst till att ta fram och sammanställa uppgifter ur Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS), information om eventuella tidigare undersökningar, litteratursökningar, samt en genomgång av i första hand Dalarnas museum och Lantmäteriets arkiv.

Kartanalysen syftade till att klargöra områdets markanvändning och fysiska struktur under de senare århundradena. Utifrån den kan en bedömning sedan göras om mänskliga aktiviteter och markutnyttjande under äldre tid.

Karteringen inför storskiftet 1803-04 var den första egentliga kartläggningen av inägomarken. Kartanalysen har därför utgått ifrån den kartan, men bara gjorts över delar av enheterna Mälby (LMV U17-73:2 och 20-HEJ-80), då utredningsområdet är begränsat. Studien har kompletterats med kartan över skogsdelen 1761 (LMV U17-73:1) och storskiftet för Österby 1801 (LMV U17-124:2).

Kartorna har exciperats och rektifierats digitalt mot fastighetskartan i ArcView. Därefter har en skriftlig analys gjorts av det begränsade området.

Inventeringen syftade till att lokalisera och grovt avgränsa, fysiska objekt och strukturer i landskapet. Därför genomfördes en yttäckande och noggrann inventering av utredningsområdet där en arkeolog gick över hela ytan och besiktigade denna okulärt. Om behov funnits hade vi planerat att använda en jordsond för att närmare undersöka markens innehåll, detta behövdes dock inte göras. Som underlag för inventeringen användes analyserna av de historiska kartorna. Vid inventeringen användes en handhållen GPS med noggrannhet som sämst ± 7 m. Eventuella fornlämningar skulle registreras och beskrivas enligt fornminnesregistrets praxis.

Figur 2. Det aktuella utredningsområdet ligger inom den röda linjen i mitten av kartan. Strax norr om området ligger själva bykärnan. De i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister kända fornlämningarna har markerats med rosa fält eller prickar på kartan. Själva bytomten i Mälby har raä nr 367:1, därtill finns två registrerade blästbrukslämningar inom byn, raä nr 50:1 och 405:1. Vid sjön Viggens södra strand finns ett stort antal förhistoriska lämningar registrerade, dessa består av blästbrukslämningar, stenåldersboplatser och gravar. Skala 1:10 000.

Utredningen

Arkivstudier

Byns ursprungliga ålder är okänd, men det äldsta belägget för Mälby är samtida med det första belägget för Hedemora. Den 10 mars 1362 bytte Thomas Unge till sig gods i Mälby "parochia Henamorum in Vigge in Mädhaly" (Ståhl 1982a:343). Mälby bildar också, tillsammans med byarna Västerby, Österby, Hälla, Hamre och Hedemora, själva kärnan i den medeltida församlingen Hedemora.

Mälby innehåller fornsvenska "mædhal" som betyder mellan, i mitten. Enligt Ståhl skulle det syfta på läget mellan byarna Nordansjö, Västerby och Österby (1982b:31). Då de nämnda byarna torde vara namnsatta utifrån deras läge i förhållande till sjön Viggen borde det kunna gälla även Mälby, som då kan tolkas som byn mitt för sjön eller mellan de två sjöarna.

Inom det nu aktuella utredningsområdet fanns inga kända registrerade fornlämningar. Norr därom, i själva bykärnan, fanns däremot två registrerade blästbrukslämningar i form av slagghvarp från förhistorisk järnframställning, raä nr 50:1 och 405:1 (figur 2). Men det var framförallt vid den södra delen av Viggens strand som det fanns rikligt med förhistoriska lämningar som blästbruksplatser, stenåldersboplatser och gravar.

Mälby gamla bytomt är registrerad som raä nr 367:1. Bytomten beskrivs i fornminnesregistret som delvis övergiven och ca 380x150 m stor. Enligt 1667 års jordebok fanns ca 8 skattlagda hemman i Mälby men enligt tiondelängd från 1640 fanns då ca 13 skattlagda hemman. Bebyggelsen består idag av skilda gårdskomplex samt mindre sommarhusbebyggelse. Utanför bytomten finns en välbevarad torkria med ugn, möjligen från 1800-tal, denna är registrerad som raä nr 94:1. Ca 420 m norr om bytomten ligger en källa som enligt uppgift ska ha fungerat som trefaldighetskälla.

Enligt traditionen ska en drabbning mellan dalkarlarna och danskarna ha ägt rum i Mälby någon gång under Gustav Vasas befrielsekrig 1521-23 Hülphers skriver att man hittat flera pilar i åkrarna däromkring och att en minnessång kring händelsen blivit författad, denna lyder:

*Sen Danskom wi klyfwit ad Mädelby
Wi forum mäst fort för Hedemorby
Och sattum warir Fanur högt up ad sky [...]
(Hülphers 1957/1762:403).*

Inga arkeologiska undersökningar har tidigare gjorts i Mälby.

Kartanalys

Den mer översiktliga skogskartan från 1761 visar att huvuddelen av inägo- marken fanns närmast sjöstranden och skogsmarken öster därom. Sex gårdar redovisas då på bytomten. Söder om Mälby ligger Österby. Det finns fortfarande en väg österut från sjön Viggen som markerar denna bygräns, "äldre myrvägen". Där rinner också en bäck. Österby nyttjade marken kring bäcken främst som ängsmark.

Vid storskiftet 1804 redovisas 17 tomter inom Mälbys bytomt. Norr om bebyggelsen låg det norra åkergårdet och söder om den, det södra. Åkermarken sträckte sig längs sjöstranden från bytomten nästan ner till gränsen mot Österby (figur 3). Av namnen på ägorna framgår dock att Södra Gärdet avsåg det bredare området omedelbart söder om bytomten ner till en liten

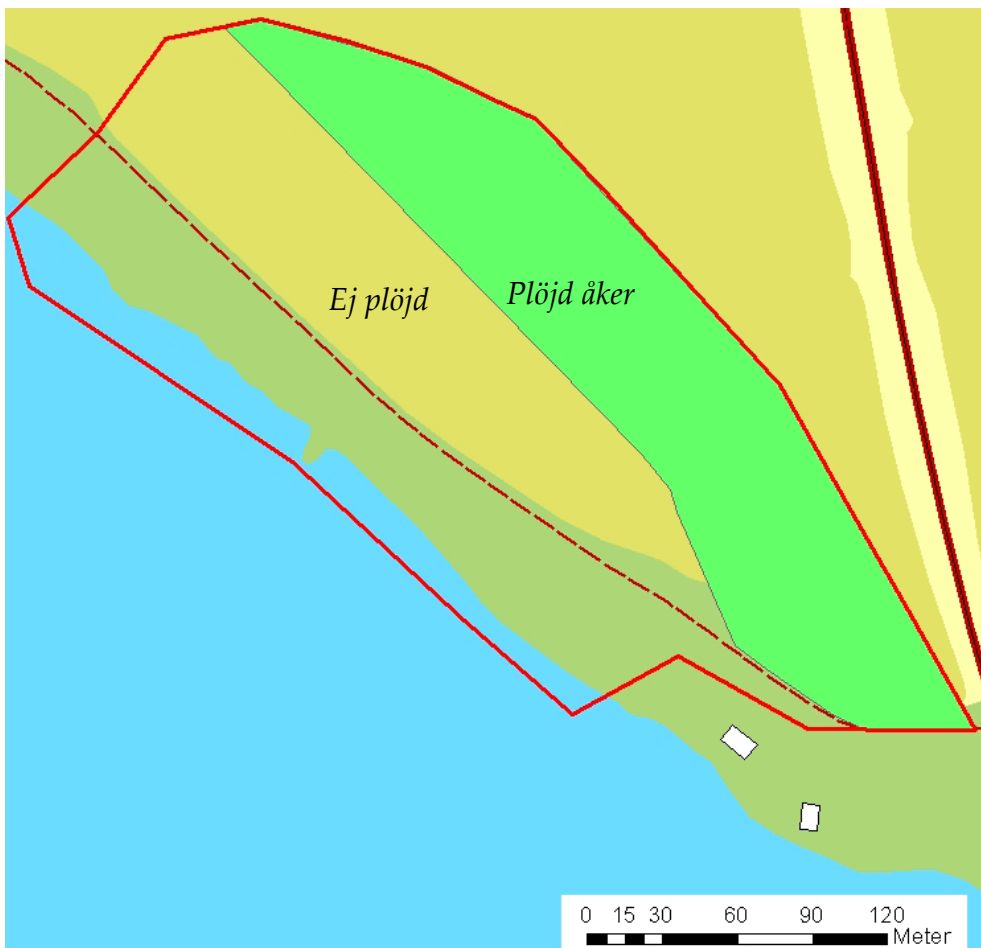
Figur 3. Kulturlandskap i södra delen av Mälby tolkat utifrån skifteskartorna från 1801-05. I bakgrunden syns fastighetskartorna. Skala 1:10 000.

bäck, medan åkern i det aktuella utredningsområdet kallades Åkerskogen. Det bör betyda att den delen odlats upp under senare århundraden. Nordost om åkrarna fanns ängsmarkerna och längre bort hagmarken. Det är möjligt att även ängsmarken odlades i lindbruk, då ängarna benämndes vretar, även om de värderades som äng vid skiftet, t.ex. Åkerskogsvreten och Kyrkvreten.

Utredningsområdet ligger vid sjön Viggen i byns sydligaste del. Området låg inom gårdet Åkerskogen och i stort sett hela utredningsområdet brukades som åkermark vid storskiftet. En liten bäck rann ner mot sjön i södra delen av åker gårdet. Längs sjökanten gick en väg, kartan är lite otydlig, men kan tolkas så att även den smala strandremsan sydväst om vägen odlades. Vid skiftet sträckte sig lotterna en bit ut i sjön, i sjökanten växte fräkenväxter som troligen var viktigt foder. Numera brukas även tidigare ängsmark som åker. Idag används vägen som brukningsväg och länsvägens relativt nya sträckning skär av östra delen av det tidigare åker gårdet. Tidigare var vägen längs sjön Mälbybornas väg till Hedemora, landsvägen mot Falun gick tidigare, enligt generalstabskartan, på andra sidan sjön Viggen.

Fördjupad fornminnesinventering

En yttäckande och noggrann inventering utfördes över större delen av utredningsområdet, d.v.s. den del som utgjorde odlingsmark. Som underlag

Figur 4. Delen NV om vägen inventerades noggrant medan delen SÖ om vägen, p.g.a. vegetationen och läget, endast översiktligt kontrollerades. Ungefär hälften av ytan i NV, här med mörkare grön färg, var plöjd åker vid inventeringstillfället. Andra halvan hade endast skördats.

användes de analyserade historiska kartorna. Området närmast sjön, mellan vattnet och brukningsvägen, var sankt och täkt med sly. Området kontrollerades därför endast översiktligt och en bedömning gjordes att det sannolikt inte fanns några lämningar där.

Vid inventeringstillfället var odlingsytans ena halva plöjd och andra halvan endast skördad, vilket gjorde att det rädde olika förutsättningar för den okulära inventeringen inom utredningsområdet (figur 4). Förhållandena var ändå inte så dåliga inom den oplöjda halvan att det påverkade inventeringens resultat nämvärt.

Vid inventeringen noterades att matjorden var förvånansvärt ren, d.v.s. fri från skräp, t.ex. iaktogs inte en enda tegelbit. Sammanlagt noterades ett 10-tal fajansbitar, fyra bitar masugnsslagg samt ett 30-tal mindre naturstenar i matjorden, spridda över hela ytan. Slaggen och fajansen har sannolikt hamnat i åkern tillsammans med gödseln.

Konsekvenser

Eftersom inga tidigare kända fornlämningar fanns inom det aktuella exploateringsområdet, och då inga nya fornlämningar kunde påvisas i och med den arkeologiska utredningen förordar Dalarnas museum inga ytterligare arkeologiska arbetsinsatser för den planerade småhusbebyggelsen inom området.

Sammanfattning

I samband med planerad småhusbebyggelse inom del av fastigheten Mälby 1:1, Hedemora socken och kommun, genomförde Dalarnas museum en arkeologisk utredning i enlighet med länsstyrelsens beslut.

Utredningen innefattade arkivstudier, kartanalys samt en fördjupad fornminnesinventering av ytan. Kartanalysen visade att utredningsområdet brukats som åker vid storskiftet i början av 1800-talet. Området kallades för Åkerskogen och var troligen en jämförelsevis sent uppodlad ängsmark. Brukingsvägen genom området är en av byns gamla vägar.

Läget intill sjön Viggen samt intilliggande fornlämningar, som slaggförekomster, gravar samt stenåldersboplatser, gjorde området intressant ur arkeologiskt perspektiv. Däremot framkom inga fornlämningar inom utredningsområdet varför Dalarnas museum anser att det planerade arbetsföretaget kan genomföras utan vidare arkeologiska arbetsinsatser.

Referenser

- Hülphers, A, A. 1957/1762. Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. Falun.
Ståhl, H. 1982a. Ortnamn i Hedemorabygden. Hedemora socken. Hedemora.
Ståhl, H. 1982b. Ortnamn i Dalarna. Stockholm.

Arkiv

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, www.fmis.raa.se

LMV www.lantmateriet.se ArkivSök U17-73:1-2, U17-124:2, 20-HEJ-80

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-8835-07
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2007-12-20
Ekonomiskt kartblad:	126 71
Socken:	Hedemora
Koordinater, SV (enligt Rikets koordinatsystem, RT 90, 2,5 gon V):	X668 97 36, Y150 76 82
Höjd (RH 70):	106-117 m.ö.h.
Uppdragsgivare:	Lennart Mångs
Utförandtid:	10 oktober 2008
Utredningsyta:	4,2 ha
Tidsåtgång:	
Arkivstudier:	4 timmar
Kartanalys:	8 timmar
Inventering:	6 timmar
DM projektnummer:	1415
DM diarienummer:	200/07
Arkeologisk personal:	Anna Lögdqvist (inventering) Eva Carlsson (kartanalys)
Projektansvarig:	Anna Lögdqvist

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum.
Inga fynd tillvaratogs

Teckenförklaring till de historiska kartorna

	hägnad
	åker
	hagmark
	myr
	ängsmark
	gräns
	väg
	vatten
	utredningsområde